

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**Л. Д. Яценко
О.О. Коломієць**

**Регіональний аспект соціальної напруженості
в Україні: стан, фактори формування
та шляхи подолання**

Аналітична доповідь

КИЇВ - 2015

Оцінювання соціальної напруженості: актуальність та теоретико-методологічне обґрунтування запропонованого підходу

Соціальна напруженість, незалежно від того, чи вона наростала поступово, чи загострилася упродовж короткого проміжку часу, призводить до виникнення соціальних конфліктів, що підриває основи не тільки соціальної, але й національної безпеки в цілому. Нинішні кардинальні реформи супроводжуються упередженим ставленням багатьох прошарків населення до здійснюваних перетворень. Суспільна база для потенційного соціального невдоволення досить широка. Вона складається з тих, хто не сприймає кінцевої мети перетворень (європейський вектор розвитку); тих, хто має негативний досвід суттєвого погіршення власного соціального становища внаслідок реформування часів перебудови і перших років незалежності; значного числа осіб, які вбачають погіршення власних соціальних перспектив у встановленні конкурентного соціально-економічного середовища зі зрозумілими рівнями для всіх «правилами гри» та ін.

Згадана упередженість стає на заваді активній участі населення у формуванні нових соціальних структур (одночасно збільшуючи ризик суспільно небезпечних проявів цього негативного ставлення), що зменшує загальні адаптивні можливості соціуму до суспільних перетворень. Запит на радикальні реформи завжди супроводжується завищеними очікуваннями щодо соціальних змін. А невідповідність реальних результатів перетворень цим очікуванням виступає додатковим фактором посилення соціальної напруженості.

Для забезпечення соціальної стабільності важливо не тільки правильно визначати «точки соціальної напруженості», але й здійснювати контроль за темпом змін соціальних настроїв. На відміну від детермінант соціальної напруженості, які є досить передбачуваними і складають її об'єктивну основу, величина потенціалу суспільного невдоволення як суб'єктивний аспект соціальної напруженості завжди ризикує залишитися недооціненою. Досить часто активне його вираження, спровоковане конкретною причиною, є, частіше за все, відкладеною реакцією на низку попередніх, пов'язаних з нею подій.

З точки зору забезпечення національної безпеки загрозливою є ситуація, за якої соціальне невдоволення сконцентроване в окремих регіонах країни. В таких умовах забезпечення нормальних умов життя регіональних соціумів є, без перебільшення, одним з найважливіших завдань національної безпеки. Для вирішення цього завдання необхідно розробити і впровадити якісний, методологічно обґрунтований спосіб моніторингу, придатний для всестороннього аналізу факторів виникнення соціальної напруженості на регіональному рівні. Це дозволило би оцінити комплексний вплив детермінант її формування на рівень соціальної безпеки в окремих регіонах. Моніторинг в регіональному розрізі дозволяє відстежувати стан та тенденції розвитку соціальної напруженості, виходити на управлінські рішення щодо розподілу і перерозподілу суспільних ресурсів, вирівнювання можливостей для розвитку всіх територій. Даний підхід допомагає також виявити соціальну напруженість в окремих соціальних (професійних, етнічних) групах, найбільше представлених в конкретному регіоні.

Необхідність багатостороннього розкриття сутності явища соціальної напруженості вимагає комплексної оцінки параметрів її формування в основних сферах впливу (рівень матеріальної забезпеченості, напруженість у сфері зайнятості, медико-демографічна ситуація, умови життя), що завершується побудовою інтегрального показника. Застосування інтегрального підходу до виміру соціальної напруженості засноване на припущенні, що в сучасних умовах негативні явища в зазначених сферах мають суттєвий взаємовплив.

Запропонований метод оцінки соціальної напруженості дозволяє вирішувати наступні практичні завдання:

- визначити тенденції у формуванні рівня соціальної напруженості в окремих регіонах, встановити фактори її посилення або послаблення на регіональному рівні;
- виміряти рівень соціального самопочуття і конфліктогенності регіональних соціумів;
- оцінити «внесок» окремих регіонів у формування соціальної напруженості на національному рівні;
- класифікувати регіони за загальним рівнем напруженості та домінуючими факторами її формування;
- визначити величину впливу окремих сфер формування соціальної напруженості на загальний стан соціальної безпеки в державі;
- сприяти виробленню механізмів подолання регіональної диференціації якості життя;
- запропонувати науково обґрунтовані політичні підходи до забезпечення соціальної безпеки, що базуються на цілеспрямованому впливу на процес формування соціальної напруженості в окремих регіонах.

Основні етапи вимірювання рівня соціальної напруженості передбачають наступне: добір індикаторів, класифікація їх за сферами впливу на життєдіяльність населення, формування вихідних даних, розрахунок групових інтегральних показників, побудова загального інтегрального показника регіональної соціальної напруженості.

Основні етапи вивчення об'єктів за рівнем соціальної напруженості передбачають такі дії: графічне зображення рівнів напруженості в регіонах, вивчення динаміки формування рівнів соціальної напруженості за регіонами, встановлення основних факторів її формування у регіональному вимірі, класифікація об'єктів за рівнем соціальної напруженості та факторами її формування.

Інформаційною базою для виміру соціальної напруженості виступають дані Державної служби статистики України [1].

Оцінку *рівня матеріальної забезпеченості* в регіонах здійснено на основі параметрів, що характеризують як рівень самозабезпечення (співвідношення середньої та мінімальної зарплати; частка населення із середньодушовими доходами за місяць, нижчими за прожитковий мінімум; співвідношення середньорегіональної заробітної плати до середньої по країні; питома вага заробітної плати в загальному обсязі доходу населення регіону; частка витрат на харчування у загальній структурі грошових витрат), так і рівень соціального захисту (надання органами соціального захисту допомоги громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах; надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям; доля пенсіонерів, які одержують пенсію нижчу за прожитковий мінімум; індекс споживчих цін). В сукупності ці індикатори виступають основними

показниками соціальної захищеності громадян. Перш за все вони об'єктивно свідчать про якість виконання державою своїх соціальних функцій. Крім того, показники соціальної захищеності, засновані на відповідності основним соціальним стандартам, виступають базою для суб'єктивної оцінки населенням рівня задоволення власних економічних інтересів і потреб. Ситуація їх хронічного незадоволення призводить до погіршення соціального самопочуття громадян, що може виступати однією з передумов для виникнення соціальної напруженості.

Напруженість у сфері зайнятості характеризується наступними параметрами: рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці (МОП); частка штатних працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості; середня тривалість пошуку роботи безробітними; рівень навантаження на робоче місце; рівень працевлаштування; рівень зайнятості; співвідношення суми заборгованості з виплати заробітної плати до фонду оплати праці; рівень травматизму на виробництві; доля працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. В даній секції показники, що уособлюють перепони до успішної реалізації трудового потенціалу населення, поєднані з показниками, що характеризують умови праці.

Медико-демографічна ситуація відіграє особливу роль у формуванні соціального самопочуття, незадовільний стан якого є однією з головних передумов виникнення соціальної напруженості. Для її оцінки використано наступні параметри: рівень передчасної смертності; демоекономічне навантаження на працююче населення; середня очікувана тривалість життя; первинна інвалідність; малюкова смертність; рівень розлучуваності; коефіцієнт природного приросту; коефіцієнт міграційного приросту; захворюваність на ВІЛ.

Висока якість життя є необхідною умовою формування і реалізації соціального капіталу і основою забезпечення соціальної стабільності. Оцінка якості життя в регіональному розрізі здійснюється на основі аналізу параметрів, що характеризують наступні **умови життя**: забезпеченість житлом; забезпеченість лікарняними ліжками; рівень охоплення дітей дошкільними закладами; рівень злочинності; коефіцієнт судимості; капітальні інвестиції в регіон у розрахунку на душу населення; якість питної води (питома вага проб, що не відповідають санітарно-хімічним нормам), щільність викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря, рівень утворення відходів I – IV класу небезпеки.

Особливість секції «умови життя» полягає в тому, що окремі представлені в ній індикатори (наприклад рівень злочинності, коефіцієнт судимості) є одночасно як детермінантами підвищення рівня соціальної напруженості, так і прямими наслідками її зростання. Таким чином, відсутність політичних заходів, спрямованих на зниження соціальної напруженості в цій сфері, призводить до її розвитку «по спіралі», що є вкрай загрозливим з точки зору забезпечення соціальної стабільності.

Аналіз соціально-економічних факторів формування соціальної напруженості в регіонах України

Рівень матеріальної забезпеченості

Головним джерелом формування купівельної спроможності населення, забезпечення матеріальних та нематеріальних потреб для розвитку особистості є доходи. На жаль, в Україні залишається значна частина населення (13 %) із розмірами середньодушових доходів на місяць нижче прожиткового мінімуму. Якщо в 2013 р. в Донецькій та Харківській областях цей показник був зафіксований на рівні 6 %, то в Тернопільській та Рівненській він сягнув 30 %. Це говорить про те, що проблема бідності населення та її регіональної диференціації в Україні залишається нагальною. Згадана ситуація склалася головним чином через низький рівень доходів від зайнятості. Розмір заробітної плати, що є індикатором загального життєвого рівня працівників, в середньому по країні у 2,8 разу перевищував розмір мінімальної. У 8 областях України спостерігається менший розрив між цими показниками: розмір середньомісячної зарплати перевищував мінімальний рівень не більше ніж у два рази. При цьому тільки в Дніпропетровській, Донецькій, Київській та Луганській областях розмір середньомісячної заробітної плати був вищим за середній по Україні, а в Чернігівській, Чернівецькій, Херсонській, Тернопільській, Житомирській, Закарпатській, Волинській він не перевищує 80 % від середнього рівня по країні. Коефіцієнт диференціації регіонів за розміром середньомісячної заробітної плати в останні роки знаходиться в межах 1,5 – 1,6. Варто зазначити, що значна регіональна диференціація частіше за все зумовлена галузевою спеціалізацією регіону: промисловою чи аграрною спрямованістю його економіки. Як правило, в промислових регіонах рівень доходів значно вищий, ніж в аграрних.

Питома вага заробітної плати у загальних обсягах доходу в цілому по країні знаходиться на рівні 40 %, в західних же областях ледь сягає 30 %-ї позначки. Таким чином, значимим джерелом доходів населення все ще залишаються державні соціальні трансферти, найбільш суспільно витратним видом з яких є пенсійні виплати. Не зважаючи на численні спроби держави забезпечити всім особам старше працездатного віку мінімально необхідний рівень захисту, в середньому по країні 4 % пенсіонерів отримують пенсію менше встановленого прожиткового мінімуму. За цим показником регіональні розбіжності у 2013 р. спостерігались незначні: так, у Волинській області частка таких пенсіонерів становила 6 %, у 14-ти регіонах була на рівні 5 % та мінімальна (3 %) була відзначена у Харківській, Луганській, Київській, Дніпропетровській та Донецькій областях. При цьому витрати населення на продукти харчування, що є також важливим мірилом матеріальної забезпеченості, становлять в Україні в середньому майже 52 % від обсягу грошових доходів домогосподарства (в економічно розвинених країнах на продовольчі цілі населення витрачає 8 – 29 % доходів). Максимальне значення цього показника серед регіонів України спостерігається в Херсонській (60,3 %) та Одеській (56,7 %) областях, мінімальне в Чернівецькій та Чернігівській – 46,4 % та 47,5 % відповідно. Низький рівень матеріальної забезпеченості значної частини населення України та поглиблення просторової диференціації негативно позначаються на рівні

споживання, якості життя, можливостях людського розвитку, гальмує процеси формування середнього класу і подолання бідності та генерує невдоволення населення на соціально-економічному ґрунті.

Сфера зайнятості

Рівень соціальної напруженості чутливий до змін у сфері зайнятості. Згідно з офіційними даними Державної служби статистики України, кон'юнктура ринку праці в країні останнім часом характеризується значним перевищенням пропозиції робочої сили над її попитом. Рівень безробіття (за методологією МОП) в середньому по Україні упродовж 2011 – 2013 рр. знаходився у межах 7,2 – 7,9 %. Найвищий показник безробіття у 2013 р. був зафіксований у Рівненській (9,4 %), Тернопільській (9,4 %), Чернігівській (9,3 %), Житомирській (9,3 %) областях, найнижчий – в Одеській (5,3 %), Київській (6,1 %) та Луганській (6,2 %). Навантаження на 1 вільне робоче місце (вакантних посад) в середньому по Україні становило 10 осіб. Критичний дефіцит робочих місць був відзначений у Вінницькій і Хмельницькій областях, найменший – у Дніпропетровській, Київській та Одеській. В цілому загрозлива ситуація щодо невідповідності попиту та пропозиції робочої сили (навантаження на вільне робоче місце більше 20 осіб) спостерігалася в 2013 р. у 10 регіонах. Надлишок пропозиції робочої сили «прихований» також у поширенні практики вимушеної неповної зайнятості. Щороку частка штатних працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості, становила в цей період у середньому біля 10 %. Загрозливих масштабів у 2013 р. набула неповна зайнятість у регіонах із значним спадом промислового виробництва: Запорізькій, Дніпропетровській, Львівській, Кіровоградській областях.

Щодо інших негативних тенденцій розвитку ринку праці, то найбільш загрозливою з них виступає збільшення тривалості безробіття. Перебування значної частини населення у стані безробіття протягом тривалого часу не тільки знижує шанси безробітних осіб на працевлаштування, але й погіршує якість трудового потенціалу країни, призводить до посилення соціальної напруженості в суспільстві. Довгострокові безробітні складають групу високого ризику за різними показниками. Фахівці вважають, що упродовж 12-ти місяців у осіб, не зайнятих трудовою діяльністю, втрачається здатність до самоорганізації. Після двох-трьох років їх бездіяльності держава практично втрачає цих людей як робочу силу. Для повноцінної реінтеграції до ринку праці їм необхідна довготривала реабілітація, що потребує додаткових витрат. В Україні середня тривалість пошуку роботи становить 6 місяців. Довший за середньоукраїнський термін демонструють 7 областей країни: Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Львівська, Полтавська та Черкаська.

Одним з найбільш серйозних факторів зростання напруженості на ринку праці виступає наростання затримок з виплатою заробітної плати, заборгованість з якої у 2013 р. становила 2,2 % фонду оплати праці. В регіональному розрізі цей показник коливається від 0,03 % в Чернівецькій області до 5,7 % в Кіровоградській. Контроль над заборгованістю з виплати заробітної плати є однією з головних умов підтримання соціальної стабільності, оскільки зростання цього показника не тільки збільшує соціальну напруженість в галузі зайнятості, але й позначається на інших сферах життєдіяльності

населення: матеріальному забезпеченні, медико-демографічних показниках, умовах життя.

Серйозною проблемою в сфері зайнятості в Україні залишаються незадовільні умови праці. Нині в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, в країні працює третина робітників, а в промислових областях (Луганській, Дніпропетровській, Донецькій), частка таких сягнула в 2013 р. 40 – 50 %.

Зважаючи на погіршення більшості показників ринку праці в економічно нестабільний період, дана сфера життєдіяльності населення суттєво впливає на його соціально-економічне самопочуття і робить значний внесок у посилення загального рівня соціальної напруженості.

Медико-демографічна ситуація

Медико-демографічна ситуація, що склалася в Україні в цілому та в окремих її регіонах, визначається як критична, тобто така, що загрожує національній безпеці, соціально-економічній та суспільній стабільності країни. Кризові демографічні процеси призводять до реальних та потенційних масштабних втрат трудових ресурсів і, як наслідок – деформації його статеві-вікової структури. У свою чергу, це обумовлює ймовірність виникнення дефіциту життєвого потенціалу населення на період трудової діяльності в майбутньому, суттєвого погіршення якісних характеристик трудових ресурсів. Протягом тривалого періоду в Україні спостерігається депопуляція (тобто перевищення числа померлих над кількістю народжених). Однак темпи і масштаби цього явища суттєво різняться в залежності від регіону країни. Так, при середньому показнику природного приросту по країні 0,76, в окремих областях (Сумській, Полтавській, Донецькій, Луганській та Черкаській) він ледь наближається до 0,60, а в Чернігівській складає всього 0,49. Загальними ж чинниками депопуляції залишаються надзвичайно високий рівень передчасної смертності, передусім – смертності чоловіків трудоактивного віку, та відносно невисокий рівень народжуваності.

Найвищі в країні рівні малюкової смертності мають Донецька та Кіровоградська області (більше 11 осіб на 1000 народжених живими при середньому по Україні значенні цього показника 8 осіб), найнижчі – Полтавська та Київська. Найвищі рівні передчасної смертності демонструють Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Чернігівська області, де на рік на 1000 населення відповідного віку припадає більше 6 передчасних втрат життя. Високий рівень передчасної смертності зумовлений погіршенням стану здоров'я, поширенням нездорового способу життя і соціально детермінованих захворювань, нераціональним харчуванням, стресами, екологічними умовами, погіршенням умов праці, високим рівнем смертності від зовнішніх причин, підвищенням рівня травматизму (і виробничого, і побутового характеру) тощо. За показниками очікуваної тривалості життя Українатомадіційно для періоду незалежності значно поступається країнам Європи. При цьому Житомирська та Кіровоградська області мають найнижчі всередині країни значення, найкращі показники традиційно демонструють західні регіони.

Негативні тенденції у протіканні основних демографічних процесів (смертності, народжуваності та міграції) призводять до постаріння населення і збільшення

демоєкономічного навантаження на населення працездатного віку. Це загрожує забезпеченню соціальної та економічної стабільності через постаріння працюючого населення (і як наслідок – зменшення пропозиції робочої сили, падіння продуктивності праці), збільшення суспільних витрат на систему охорони здоров'я, труднощі з наповненням фондів соціального призначення та ін.

У 2013 р. демоєкономічне навантаження на населення у віці 16 – 59 років склало 595 осіб на 1000 населення відповідного віку. В Чернігівській, Вінницькій, Кіровоградській, Житомирській, Хмельницькій та Черкаській цей показник знаходився в межах 630 – 650 осіб. Найменше демоєкономічне навантаження спостерігалось на територіях Луганської, Львівської та Харківської областей.

Позитивні демографічні тенденції (що позначилися у другій половині 2000-х років) до останнього часу залишалися відносно стійкими до негативних змін у загальній макроекономічній ситуації. Однак, як показує досвід 1990-х років, суттєве і тривале погіршення соціально-економічних умов життя найгіршим чином позначається на процесі відтворення населення, якість якого, акумулюючи в собі дію практично всіх факторів зовнішнього середовища, сама по собі виступає вагомим індикатором соціальної напруженості.

Умови життя

Умови життя в Україні, що є ще одним важливим об'єктом дослідження, характеризуються значними територіальними розбіжностями. Реалізація права на житло, задекларованого Конституцією України (ст. 47) [2] та міжнародними правозахисними документами (такими як Загальна декларація прав людини (ст. 25) [3] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ст. 11) [4]) є одним із головних завдань державної соціальної політики. На нинішньому етапі виконання цього завдання забезпеченість населення житлом на території окремих регіонів суттєво відрізняється. Так, якщо у 2013 р. середній показник по Україні становив 22,1 м² на одну особу, то в Київській, Івано-Франківській, Луганській, Херсонській, Донецькій та Кіровоградській областях, де спостерігаються найбільш задовільні житлові умови, його значення вище 23 м². Найнижчий середній показник зафіксований у Волинській та Рівненській областях – нижче 19 м². Нагальним залишається питання розвитку соціальної інфраструктури в Україні. Зокрема, це стосується забезпеченості медичними та дошкільними закладами. Незважаючи на той факт, що останнім часом в країні призупинено процес закриття дошкільних навчальних закладів та активізовано дії щодо відновлення та розширення їх мережі, в 2013 р. в середньому по країні забезпеченість такими закладами становила лише 62 %. В Донецькій, Полтавській, Сумській, Херсонській та Черкаській областях потреби населення у місцях в закладах дошкільного виховання були задовільнені лише на 71-73 %. Найгірша ситуація спостерігалася у Львівській та Івано-Франківській областях, де дефіцит місць в дошкільних закладах сягнув 52 % та 61 % відповідно. Слід відзначити, що на такі заклади покладені надзвичайно важливі функції: освіта, навчання, виховання, всебічний розвиток, оздоровлення дітей дошкільного віку, а також надання можливості їхнім батькам поєднувати професійну зайнятість з виконанням батьківських обов'язків.

Одним з найважливіших показників розвитку інфраструктури в системі надання медичної допомоги, є рівень забезпеченості населення лікарняними ліжками. Найкращі значення цей показник має у Чернігівській, Луганській, Херсонській та Львівській областях, де рівень забезпечення лікарняними ліжками значно перевищує середній по Україні (8,8 одиниць у розрахунку на 100 тис. населення). Значно нижчий за середньоукраїнський рівень забезпеченості мають Чернівецька, Житомирська, Вінницька та Закарпатська області.

Про складність та регіональні відмінності умов життя свідчать також показники, що характеризують криміногенну ситуацію. Так, за період 2011 – 2013 рр. рівень злочинності в країні зріс на 9 %. Найгірша ситуація у 2013 р. зафіксована в Луганській та Запорізькій областях, де коефіцієнт злочинності становив 17,7 та 17,0 випадків злочинів на 100 тис. населення відповідно. Найнижчі показники злочинності продемонстрували в 2013 р. Тернопільська, Хмельницька та Рівненська області – з 5,2; 7,2 та 7,6 випадками відповідно. Таким чином, рівень регіональної диференціації за цим показником є високим і складає 3,4.

Умови життя населення у значній мірі визначаються екологічною ситуацією, що виступає вагомим чинником якості життя населення – її погіршення створює значні ризики та загрози його здоров'ю та життю. За екологічними показниками у критичному стані знаходяться промислові Донецька, Дніпропетровська та Луганська області, де щорічно в атмосферне повітря потрапляють значні обсяги шкідливих речовин, утворюються та накопичуються відходи промислового та побутового характеру, під впливом високого антропогенного навантаження та нераціонального господарювання погіршується якість води. Найбільш сприятливий екологічний стан в західних регіонах країни.

Ключовим фактором розвитку регіону, включаючи економічну, соціальну, екологічну та інші сфери життєдіяльності суспільства, що прямо чи опосередковано впливають на умови життя населення, виступають капітальні інвестиції. За обсягами капітальних вкладень у розрахунку на душу населення в останні роки впевнено лідирують Київська, Дніпропетровська, Донецька та Полтавська області. В Херсонській, Закарпатській, Сумській та Чернівецькій областях в період 2011 – 2013 рр. обсяг капітальних інвестицій у перерахунку на одного жителя був удвічі або і більше нижчим за середній рівень по країні.

Результати аналізу свідчать про те, що за умовами життя регіони країни мають найвищі показники диференціації. Це обумовлено як економічною спеціалізацією окремих територій, так і характеристиками соціальної інфраструктури, що в усіх областях різною мірою задовольняє потреби населення у соціальних послугах.

Аналіз окремих параметрів соціальної напруженості свідчить про наявність серйозних проблем у сфері соціально-економічного розвитку регіонів. Проте загальне розуміння фактичної ситуації дозволяє сформулювати її комплексна оцінка.

Комплексна оцінка регіонів України за станом напруженості соціально-економічного характеру

Враховуючи особливості сучасного функціонування державної та регіональної соціально-економічної сфери, комплексне дослідження територіального аспекту соціальної напруженості дозволяє визначити сильні й слабкі сторони функціонування регіональних соціально-економічних систем, сприятливі й загрозливі тенденції їх розвитку, та на основі цього визначити шляхи поліпшення ситуації.

Логіка дослідження передбачає наступне: більше значення отриманої інтегральної оцінки означає вищий ступінь соціальної напруженості в регіоні, і навпаки – значення оцінок по мірі наближення до 0 свідчать про все більш сприятливу ситуацію.

Комплексна оцінка дії факторів регіональної напруженості соціально-економічного характеру підтверджує наявність значних регіональних відмінностей, зумовлених дією факторів соціально-економічного, природно-ресурсного, медико-демографічного характеру. Зазначений процес диференціації має стійку тенденцію до поглиблення, що генерує нові ризики та загрози соціальній стабільності. Загальна ситуація з соціальною напруженістю характеризується річними коливаннями та відсутністю стійких закономірностей щодо її послаблення або посилення, що засвідчує недосконалість державної політики у цій сфері (рис. 1).

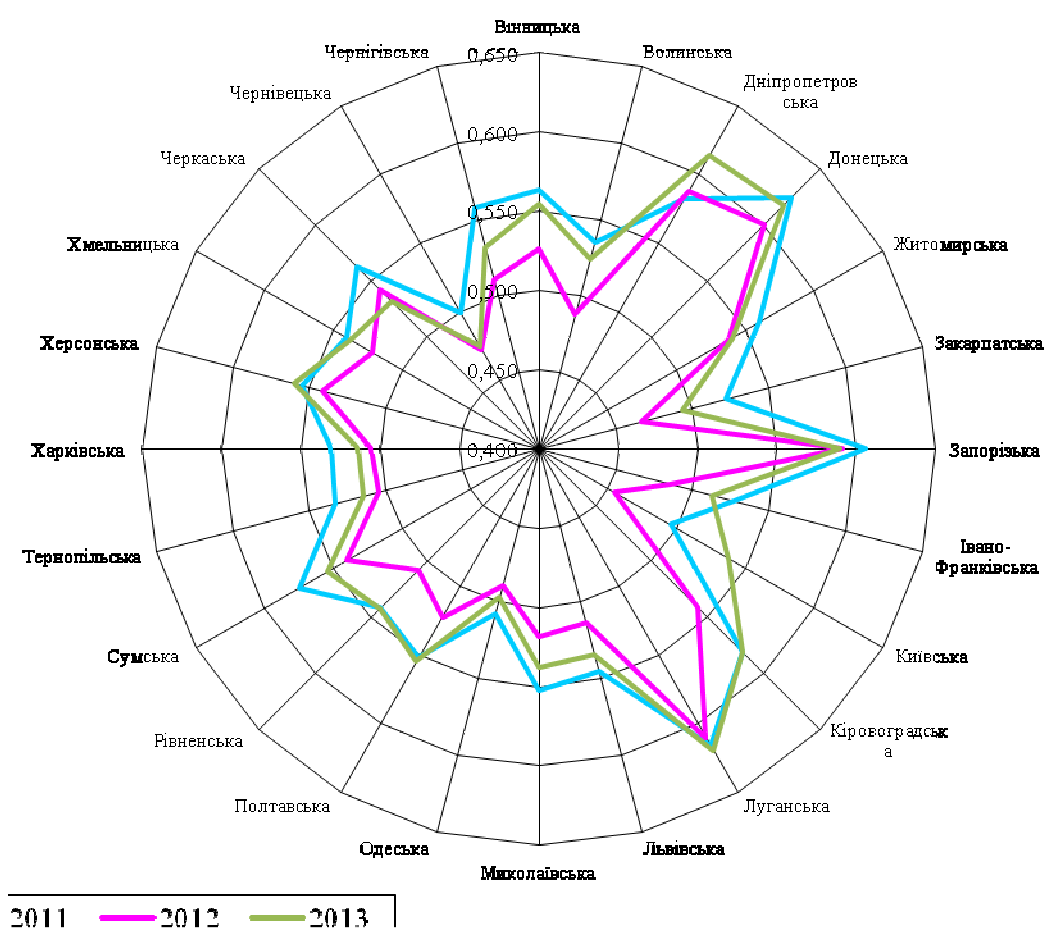

Рис. 1. Динаміка стану соціально-економічної напруженості в регіонах України у 2011 – 2013 рр.

Джерело: побудовано на основі результатів авторських розрахунків

За результатами здійснених розрахунків було проведено ранжування регіонів України за рівнем напруженості, значення якого зменшується в представлених нижче результатах зі зростанням номеру рангової позиції території (табл. 1).

За окремими складовими комплексної оцінки ситуація складається наступним чином. Донецька область впродовж трьох років лідувала за рівнем соціальної напруженості в таких сферах життєдіяльності населення як умови життя, трудова сфера і медико-демографічна ситуація. Напруженою зберігалась ситуація у сфері зайнятості та в забезпеченні умов життя в Луганській та Запорізькій областях, у медико-демографічній сфері та забезпеченні умов життя – в Дніпропетровській. На зазначених позиціях згадані регіони тримаються беззмінно. При цьому Закарпатська, Рівненська та Тернопільська області мають значні проблеми у сфері матеріальної забезпеченості населення. Слід відзначити Чернівецьку область, яка за усіма чотирма сферами демонструє рівномірно стабільно позитивну ситуацію на тлі просторових та часових коливань в інших регіонах країни. Найслабшою ланкою у створенні сприятливих для життєдіяльності населення умов життя в Чернівецькій області, як і в решті регіонів Західної України виступає рівень матеріального забезпечення. Проте за період 2011 – 2013 рр. в рейтинговій таблиці за рівнем напруженості в цій сфері область перемістилась із 10-ї на 17-ту сходинку, що свідчить про позитивні зрушення у порівнянні з іншими областями країни. За сумою рейтингів показників усіх сфер життєдіяльності населення згадана область демонструє найнижчий рівень соціальної напруженості.

Таблиця 1

Рейтинг областей України за детермінантами оцінки соціальної напруженості в період 2011 – 2013 рр.

Область	Рівень матеріальної забезпеченості			Напруженість у сфері зайнятості			Медико-демографічна ситуація			Умови життя		
	2011р.	2012р.	2013р.	2011р.	2012р.	2013р.	2011р.	2012р.	2013р.	2011р.	2012р.	2013р.
Вінницька	7	6	7	10	9	8	12	12	13	15	16	18
Волинська	5	12	5	20	17	18	21	23	21	10	13	12
Дніпропетровська	21	21	21	15	15	6	3	2	3	2	1	1
Донецька	18	18	18	3	4	2	2	1	2	3	3	3
Житомирська	14	7	10	16	11	16	10	10	10	8	10	13
Закарпатська	1	10	4	21	22	21	24	24	24	16	18	14
Запорізька	16	15	12	1	1	3	11	9	11	4	4	4
Івано-Франківська	8	17	15	14	14	14	19	22	19	19	15	17
Київська	17	13	13	19	21	8	8	14	6	24	24	24
Кіровоградська	19	22	22	6	7	5	1	3	1	13	8	5
Луганська	24	19	20	2	2	1	5	7	9	1	2	2
Львівська	6	9	11	7	6	4	17	18	18	23	20	19
Миколаївська	23	24	23	13	13	15	7	8	8	5	7	11
Одеська	22	23	24	24	24	24	6	4	5	11	11	10
Полтавська	12	11	8	8	10	9	14	13	12	18	14	15
Рівненська	2	3	1	17	18	19	20	21	22	12	6	7

Область	Рівень матеріальної забезпеченості			Напруженість у сфері зайнятості			Медико-демографічна ситуація			Умови життя		
	2011р.	2012р.	2013р.	2011р.	2012р.	2013р.	2011р.	2012р.	2013р.	2011р.	2012р.	2013р.
Сумська	9	4	3	5	5	12	15	17	16	9	12	9
Тернопільська	4	1	2	11	12	17	22	20	23	22	23	23
Харківська	11	8	14	23	23	23	16	15	17	8	9	8
Херсонська	15	2	6	18	19	20	9	6	7	6	5	6
Хмельницька	3	5	9	12	8	7	18	16	15	21	22	22
Черкаська	13	14	16	4	3	11	13	11	14	17	19	16
Чернівецька	10	16	17	22	20	22	23	19	20	20	21	21
Чернігівська	20	20	19	9	16	13	4	5	4	14	17	20

Джерело: складено за результатами авторських розрахунків

За здійсненою комплексною оцінкою у 2013 р. у порівнянні з попереднім підвищення соціальної напруженості спостерігалось у 22 із 24 областей України. Тобто майже у всіх областях України негативна дія факторів соціально-економічного характеру посилилась, створюючи несприятливу ситуацію в суспільстві та формуючи загрози у сфері національної безпеки держави (табл. 2).

Таблиця 2

Зміна напруженості соціально-економічного характеру в регіонах України у 2013 р. порівняно з 2012 р. (посилення – ↑, послаблення – ↓)

Область	Рівень матеріальної забезпеченості	Напруженість у сфері зайнятості	Медико-демографічна ситуація	Умови життя	Комплексна оцінка
Вінницька	↑	↑	↑	↑	↑
Волинська	↑	↑	↑	↓	↑
Дніпропетровська	↑	↑	↑	↓	↑
Донецька	↑	↑	↑	↓	↑
Житомирська	↓	↓	↑	↓	↑
Закарпатська	↑	↑	↑	↑	↑
Запорізька	↑	↓	↑	↓	↓
Івано-Франківська	↑	↑	↑	↑	↑
Київська	↑	↑	↑	↑	↑
Кіровоградська	↑	↑	↑	↑	↑
Луганська	↓	↓	↑	↓	↑
Львівська	↓	↑	↑	↑	↑
Миколаївська	↑	↓	↑	↓	↑
Одеська	↓	↓	↑	↑	↑
Полтавська	↑	↑	↑	↑	↑
Рівненська	↑	↑	↑	↓	↑с

Область	Рівень матеріальної забезпеченості	Напруженість у сфері зайнятості	Медико-демографічна ситуація	Умови життя	Комплексна оцінка
Сумська	↑	↓	↑	↑	↑
Тернопільська	↑	↓	↑	↑	↑
Харківська	↓	↓	↑	↑	↑
Херсонська	↓	↑	↑	↓	↑
Хмельницька	↓	↑	↑	↓	↑
Черкаська	↓	↓	↑	↑	↓
Чернівецька	↓	↓	↑	↑	↑
Чернігівська	↑	↑	↑	↓	↑

Джерело: визначено за результатами авторських розрахунків

За комплексною оцінкою стану соціально-економічної напруженості та за її компонентами здійснене групування регіонів з виділенням груп з високим, середнім та слабким рівнем напруженості (табл. 3). До групи з високим рівнем соціально-економічної напруженості за комплексною оцінкою увійшли промислові області: Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька та Кіровоградська. Попри значне домінування більшості з цих регіонів у сфері матеріальної забезпеченості населення, умови життя, медико-демографічна ситуація та характеристики сфери зайнятості тут є такими, що не сприяють послабленню напруженості та значно поступають середнім показникам по Україні.

Групу зі слабким рівнем напруженості склали західні регіони, до яких приєдналися Одеська та Харківська області (табл. 3). Варто відзначити, що Одеська область за офіційною статистикою позитивно відрізняється від інших регіонів ситуацією у сфері зайнятості, демонструючи найнижчі в країні рівень безробіття, середню тривалість пошуку роботи та кращі за середньоукраїнські показники неповної зайнятості, працевлаштування та умов праці. Харківська область, що є потужним науково-освітнім та промислово-аграрним центром, має кращі за середні по країні характеристики ринку праці та впевнено тримає середні позиції за показниками матеріальної забезпеченості населення, медико-демографічного стану та умов життя.

Таблиця 3

Групування областей України за рівнем соціальної напруженості (2013 р.)

	Висока напруженість	Середній рівень напруженості	Слабкий рівень напруженості
Рівень матеріальної забезпеченості	Рівненська Тернопільська Сумська Закарпатська Волинська Херсонська	Вінницька Полтавська Хмельницька Житомирська Львівська Запорізька Київська Харківська Івано-Франківська Черкаська	Чернігівська Луганська Дніпропетровська Кіровоградська Миколаївська Одеська

	<i>Висока напруженість</i>	<i>Середній рівень напруженості</i>	<i>Слабкий рівень напруженості</i>
		Чернівецька Донецька	
<i>Напруженість у сфері зайнятості</i>	Луганська Донецька Запорізька Львівська Кіровоградська Дніпропетровська Хмельницька Вінницька	Полтавська Київська Черкаська Сумська Чернігівська Івано-Франківська Миколаївська Житомирська Тернопільська Волинська Рівненська Херсонська	Закарпатська Чернівецька Харківська Одеська
<i>Медико- демографічна ситуація</i>	Кіровоградська Донецька Дніпропетровська Чернігівська Одеська Київська Херсонська Миколаївська Луганська Житомирська	Запорізька Полтавська Вінницька Черкаська Хмельницька Сумська Харківська	Львівська Івано-Франківська Чернівецька Волинська Рівненська Тернопільська Закарпатська
<i>Умови життя</i>	Дніпропетровська Луганська Донецька Запорізька	Кіровоградська Херсонська Рівненська Харківська Сумська Одеська Миколаївська	Волинська Житомирська Закарпатська Полтавська Черкаська Івано-Франківська Вінницька Львівська Чернігівська Чернівецька Хмельницька Тернопільська Київська
<i>Комплексна оцінка соціально- економічних факторів</i>	Луганська Донецька Дніпропетровська Запорізька Кіровоградська	Херсонська Полтавська Сумська Вінницька Рівненська	Тернопільська Харківська Івано-Франківська Одеська Закарпатська

	<i>Висока напруженість</i>	<i>Середній рівень напруженості</i>	<i>Слабкий рівень напруженості</i>
		Житомирська Миколаївська Київська Хмельницька Львівська Чернігівська Черкаська Волинська	Чернівецька

Джерело: виконано за результатами авторських розрахунків

Аналіз показує, що серед регіонів України найбільші відмінності спостерігаються у секції «умови життя» населення. Така деформація зумовлена переважно різницею у показниках криміногенної ситуації та екологічної сфери. За рештою секцій комплексної оцінки просторова диференціація є приблизно на одному рівні.

Низький рівень задовільненості потреб населення в основних сферах його життєдіяльності є результатом багатьох проблем та суперечностей, які тривалий час не вирішувалися, а в період кризи значно загострилися. Зокрема цьому сприяли висока залежність економіки від політичної кон'юнктури, непослідовність проведення соціально-економічної політики та гальмування необхідних реформ, послаблення ролі держави, зниження довіри населення до державної соціально-економічної політики та недостатньо ефективний механізм подолання регіональної диференціації.

Висновки

Ефективне забезпечення національної безпеки неможливе без здійснення контролю над соціально-економічними детермінантами соціальної напруженості і своєчасної мінімізації викликаних нею внутрішніх загроз. Досягнення соціальної стабільності можливе тільки у разі, якщо здійснюване сьогодні реформування всіх сфер державного управління буде супроводжуватись перебудовою суспільних відносин і зміною проведення принципів формування соціальної політики. «Реактивний» підхід, що застосовувався досі в реалізації соціальної політики, був спрямований на подолання проявів соціальної напруженості і залишав без уваги її причини. Проведене дослідження спрямоване на визначення пріоритетних напрямів забезпечення соціальної безпеки, що ґрунтуються на оцінці факторів посилення або послаблення соціальної напруженості на регіональному рівні.

Аналіз та оцінка дії факторів соціально-економічного характеру на соціальну напруженість в регіонах України свідчить про невтішні тенденції в усіх чотирьох досліджуваних сферах складових суспільного життя: матеріальній забезпеченості і умовах життя населення, трудовій і медико-демографічній сферах. При цьому непинний процес посилення просторової неоднорідності регіонів зумовлений передусім недосконалістю державної та регіональної політики та непослідовністю проведення реформ у напрямі конвергенції регіонального розвитку та подолання соціальної нерівності. Найбільш загрозлива ситуація спостерігалась в Луганській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій та Кіровоградській областях, де протягом тривалого періоду накопичувались серйозні проблеми в забезпеченні умов життєдіяльності. Незважаючи на порівняно вищий рівень матеріальної забезпеченості низка суттєвих проблем (нестабільна ситуація у сфері зайнятості, складні умови праці, критичний стан довкілля, невирішеність нагальних питань медико-демографічного характеру) вирішальною мірою вплинула на формування загальної ситуації у сфері соціальної напруженості. До групи з низьким рівнем соціальної напруженості ввійшли Тернопільська, Харківська, Івано-Франківська, Одеська, Закарпатська та Чернівецька області. Слід відзначити, що за період 2011 – 2013 рр. зафіксовано зростання відриву між аутсайдерами та лідерами нашого рейтингу, що можна трактувати як формування негативних тенденцій до посилення соціально-економічної нерівності розвитку регіонів. Безпосереднє сусідство регіонів-лідерів та регіонів-аутсайдерів не сприяє консолідації українського суспільства, призводить до порушення принципу рівної доступності до споживання соціальних благ та послуг, загострює соціальну міжрегіональну диференціацію та сприяє посиленню соціальної напруженості в суспільстві.

Аналіз показує, що низький рівень **матеріального забезпечення** населення залишається провідним, характерним для всіх регіонів фактором виникнення і збереження високого рівня соціальної напруженості. Складна ситуація у сфері матеріальної забезпеченості населення регіонів України, що загострюється під впливом кризових процесів, вимагає переосмислення обраної стратегії розвитку в контексті принципової корекції політики доходів. Подальше вирішення проблем повинно здійснюватись в напрямі підвищення рівня та якості життя населення завдяки досягненню соціально-політичної стабільності, позитивної динаміки економічного розвитку та розширення

доступу до гідної праці; створення економіко-правових умов для подолання бідності (серед працюючих в першу чергу); підвищення економічної активності населення та зменшення його розшарування за рівнем доходів; впровадження якісно нових підходів до встановлення соціальних стандартів та гарантій; удосконалення політики доходів, підвищення мотиваційної функції заробітної плати та реформування системи оплати праці з урахуванням міжнародного досвіду та особливостей національної економіки; удосконалення системи соціального забезпечення захисту дітей та молоді, забезпечення ефективності державних програм у соціальній сфері.

Провідною умовою зниження соціальної напруженості є подолання внутрішньо- і міжрегіональної диференціації рівня життя. Потрібно змінювати спрощене уявлення про те, що соціальна рівновага досягається за рахунок утримання найбільш вразливих верств населення від переходу за межу крайньої бідності (застосуванням так званого «адресного підходу» у наданні соціальної допомоги). Досягнення довгострокової соціальної стабільності неможливе без розбудови її міцної демосоціальної бази – формування середнього класу. І тільки прийнятний рівень заробітної плати в країні допоможе включити до цієї бази таку категорію економічно активних суб'єктів, як наймані працівники, що зробить її дійсно широкою і надійною. У разі застосування встановлення справедливої винагороди за працю у населення формується впевненість, що зайнятість гарантує захист від бідності і відкриває реальні соціальні перспективи для всіх зацікавлених. За твердженнями фахівців, нерівний майновий стан членів суспільства є одним із потужних стимулів соціально-економічного прогресу, але лише тоді, коли для кожного створено відносно однакові можливості реалізувати свій потенціал [5]. Якщо такі можливості забезпечуються, то не тільки знижується рівень соціального невдоволення, але й послаблюється соціальна напруженість по осі «багаті-бідні», оскільки в умовах справедливої оплати наймана праця виступає чинником вертикальної мобільності широких верств населення.

Пріоритетом державної політики у реформуванні **сфери зайнятості** має стати створення правових, економічних та інституційних засад для підвищення ефективності зайнятості населення. Рішення, які приймаються у сферах структурної політики, розробки та реалізації інвестиційних програм, політики доходів, розвитку системи освіти тощо повинні формуватися із урахуванням їхнього очікуваного впливу на сферу зайнятості.

Найбільш впливові на сьогодні фактори формування соціальної напруженості в сфері зайнятості є результатом відсутності перспективного спрямування політики, що проводиться в цій галузі. Унаслідок цього відбувається розподіл робочої сили між функціонуючими за різними принципами державним і приватним секторами зайнятості. При цьому в приватному секторі державно-нормативне регулювання є обмеженим, а ринкове неможливо здійснювати через спотворення механізму формування вартості робочої сили на ринку праці. Це призводить до порушення трудових прав працівників, посилює дискримінацію у сфері трудових відносин та унеможливує стимулювання приватних роботодавців до вкладень у підвищення якості робочої сили. За відсутності дієвих інструментів впливу на галузь зайнятості держава не може адекватно реагувати на посилення соціальної напруженості в сфері прикладання праці.

Загалом же найактуальнішими завданнями активної політики на ринку праці є зменшення безробіття, скорочення низькооплачуваної та тіньової зайнятості, створення нових високотехнологічних робочих місць та модернізація існуючих, забезпечення ефективних механізмів попередження зовнішньої трудової міграції населення.

Важливою умовою зменшення соціальної напруженості в сфері зайнятості є забезпечення належних умов праці. Крім позитивного соціального і екологічного ефекту, заходи, спрямовані на реалізацію цього завдання, надають роботодавцям економічну вигоду через мінімізацію витрат на лікування потерпілих, виплат штрафів за порушення законодавства в сфері охорони праці, скорочення простою устаткування, спричиненого порушенням виробничого процесу через виникнення форс-мажорних ситуацій.

Соціальна напруженість виникає і через брак уваги держави до довгострокового стратегічного завдання соціальної політики – збереження і розвитку трудових ресурсів потенціалу, яке починається з формування і підтримання сприятливої для забезпечення повноцінної життєдіяльності населення і його стабільного відтворення **медико-демографічної ситуації**.

Для значного поліпшення медико-демографічної ситуації і суттєвого зниження соціальної напруженості, зумовленою проблемами у цій сфері, потрібно активізувати зусилля держави, спрямовані на подальше скорочення смертності від серцево-судинних хвороб, зменшення випадків смертей від них у більш пізні вікові групи, а також скорочення смертності від новоутворень. Потрібно виділяти додаткові кошти на розвиток достатньо витратних засобів лікування і профілактики. Особливу увагу потрібно також приділити боротьбі з із соціально детермінованими захворюваннями, які самі по собі є провідними чинниками формування соціальної напруженості і відіграють головну роль у зниженні якості людського капіталу.

Зниження смертності за основними її причинами (серцево-судинні захворювання, інфекційні і паразитарні хвороби) потребує втілення заходів, спрямованих на коригування способу життя. З одного боку, такі заходи видаються найбільш доступними, оскільки не потребують значних фінансових вкладень, з іншого – вони потребують значних соціальних вкладень, суттєвої переорієнтації діяльності вже працюючих спеціалістів (дільничних терапевтів, педіатрів, сімейних лікарів, шкільних педагогів та психологів, соціальних психологів) на пропаганду здорового способу життя.

Водночас необхідний для підтримання задовільної статево-вікової структури населення рівень народжуваності може бути досягнений лише за умови вирішення проблем у сфері матеріального забезпечення населення (особливо осіб працездатного, і відповідно – дітородного віку), проведення активної пронаталістської політики, забезпечення умов для поєднання зайнятості і виконання батьківських обов'язків, підвищення престижу батьківства в суспільстві.

Якість життя населення і **умови життя**, що її найкраще характеризують, визначаються ефективністю соціальної політики, впроваджуваною державою. Навіть в умовах обмеженості ресурсів не можна одночасно «згортати» всі соціальні програми і зменшувати всі статті соціальних видатків, оскільки такий підхід в довгостроковій перспективі буде мати негативні наслідки у вигляді безповоротних втрат людського капіталу. Крім того, зменшення державних витрат на такі базові сфери життєдіяльності як освіта і медицина не тільки призводить до втрат існуючого трудових ресурсів потенціалу, але й мінімізує шанси нинішніх дітей (а в перспективі – повноцінних членів суспільства) на достойне місце у новій соціальній структурі. Таким чином, нинішня масова неможливість набуває самовідтворювального характеру – економічна і соціальна роль людини у суспільстві визначається переважно її соціальним походженням. На додачу, в патерналістськи налаштованому суспільстві з високими очікуваннями щодо соціальної ролі

держави будь-які кроки уряду у напрямі скорочення своїх соціальних зобов'язань є додатковим чинником підвищення соціальної напруженості.

Особливим завданням покращення умов життя є вирішення поточних екологічних проблем, які виступають визначним чинником якості і тривалості життя (за дослідженнями науковців, у структурі факторів, що формують ризик здоров'ю, перше місце займає якість повітряного середовища (66,7 %), друге – якість харчових продуктів (13,5 %) і третє – шумове навантаження (12,6 %) [6]). Критичний екологічний стан значної частини території України підтверджує необхідність розробки основ принципово нової соціо-еколого-економічної моделі розвитку суспільства. У цьому контексті вважається за доцільне розробити національну довгострокову стратегію соціально-економічного розвитку та плану дій з її реалізації, що має базуватись на принципах концепції сталого розвитку і передбачати єдність економічної, соціальної та екологічної складових. Реалізація цієї стратегії повинна сприяти інтеграції екологічної політики до політик соціально-економічного розвитку національного, регіонального, обласного та місцевого рівня, розвитку секторів економіки з метою збереження та відтворення природного середовища, забезпечення якісних екологічних умов для життя населення та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування.

В умовах дефіциту ресурсів контроль над ефективністю вкладень у соціальну сферу є не менш важливим, ніж збереження задовільного рівня її фінансування. При цьому відповідальність за цільове використання коштів повинна бути визначена для чиновників всіх рівнів – від керівників міністерств до виконавців галузевих програм і регіональних проектів.

Рекомендації

Накопичення проблем в основних сферах життєдіяльності населення регіонів України у поєднанні зі значною нерівномірністю їх концентрації породжує соціальні протиріччя, що стоять на перешкоді досягненню взаєморозуміння та соціальної злагоди, створюють бар'єри на шляху до соціального залучення населення.

Усвідомлення цих негативних явищ диктує необхідність прийняття науково-обґрунтованих рішень щодо їх подолання та запобігання виникнення нових викликів та загроз, що підвищують рівень соціальної напруженості в соціально-економічній сфері, шляхом вжиття низки невідкладних заходів, як то:

1. Здійснення постійного моніторингу соціальної напруженості з метою відстеження тенденцій соціального розвитку і змін якості життя населення в регіонах України з використанням запропонованої системи показників (з можливими змінами і доповненнями). Дана наукова розробка може бути використана при створенні моніторингу реалізації державної регіональної політики, передбаченого ст. 23 Закону України «Про засади державної регіональної політики» [7].

2. Включення до плану заходів на виконання Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. [8] (відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики» [7]), наступних механізмів, що були апробовані в розвинених нині країнах в період їх суспільно-економічної модернізації:

- формування та активний розвиток територіальних, в тому числі транскордонних, кластерних структур, що визнаються ефективним інструментом стимулювання інноваційної підприємницької діяльності – зазначений напрям державної соціально-економічної політики має стати одним із стратегічних завдань регіональних управлінських структур і повинен знайти відображення в стратегіях і програмах соціально-економічного розвитку регіонів¹;
- розвиток державно-приватного партнерства, як провідного механізму удосконалення соціально-економічної інфраструктури та надання публічних послуг на регіональному рівні (охоплюючи життєво важливі сфери суспільного життя, включаючи охорону здоров'я, освіту, надання адміністративних послуг, транспорту інфраструктуру, житлово-комунальне господарство, тощо²).

3. Підвищення ефективності механізму розробки та реалізації цільових програм за рахунок:

¹ **Довідково:** Застосування кластерного підходу до розбудови регіональної економіки є характерним для країн з різним рівнем розвитку. Позитивні результати від застосування кластерних технологій та механізмів демонструють країни Вишеградської групи, які успішно переорієнтували свою економіку відповідно до вимог європейського ринку. Саме ці держави в числі країн з перехідною економікою, будучи найбільш послідовними в реалізації кластерних моделей, демонструють найбільші позитивні зрушення в сферах залучення закордонних інвестицій та модернізації виробництва.

² **Довідково:** В різних країнах державно-приватне партнерство активно застосовується в широкому спектрі сфер суспільної діяльності. Серед найбільш активних країн у запровадженні ідеології партнерства у практичне життя є Китай та Індія, тобто країни що потужно розвиваються. В країнах Європи найбільш розвинута ця форма партнерства в таких країнах як Великобританія, Італія, Франція, Іспанія, Німеччина, Шотландія, Австрія.

- проведення ревізії структури наявних цільових програм з метою їх подальшої уніфікації та оптимізації шляхом виключення з їх переліку тих, що не відповідають першочерговим пріоритетам розвитку;
- посилення контролю над реалізацією державних цільових програм шляхом уточнення функцій державного замовника-координатора та визначення його відповідальності за неналежну підготовку та невиконання заходів з її реалізації;
- підвищення вимог до державних замовників щодо фінансування передбачених заходів, особливо в питанні залучення надійних та прогнозованих джерел позабюджетного фінансування з метою скорочення частки бюджетних видатків та забезпечення можливості маневрування у разі недофінансування заходів державних цільових програм з коштів державного бюджету;
- законодавчого закріплення механізму моніторингових оцінок реалізації державних та регіональних цільових програм а аспекті цільового та ефективного використання коштів; впровадження випробуваної в розвинених країнах нової для системи державного управління функції – контролінгу, призначеної для контролю над виконанням програм та їх коригування за підсумками реалізації їх чергових етапів.

4. Для зниження соціальної напруженості у сфері прикладання праці, поліпшення медико-демографічної ситуації і підвищення ефективності соціального захисту працюючого населення, окрім заходів, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (Додаток XXXIX до розділу «Економічне і галузеве співробітництво») щодо поступового наближення законодавства у сфері праці та здоров'я і безпеки праці до законодавства ЄС [9], доцільно також встановити (або посилити) економічну відповідальність роботодавців за такі порушення в галузі охорони праці:

- створення небезпечних або шкідливих умов праці шляхом неналежного технічного забезпечення виробничого процесу;
- порушення правил, норм та інструкцій з охорони праці під час роботи з персоналом (як то: ненадання достатньої і вичерпної інформації про потенційно шкідливий або небезпечний характер роботи працівникам; незабезпечення відповідності кваліфікації осіб, які приймаються на роботу, вимогам, характеристикам і умовам виробництва; неналежне навчання працівників безпечних методів і прийомів виконання робіт; відсутність або порушення правил інструктажу з техніки безпеки);
- виготовлення, розповсюдження і використання засобів виробництва, що не відповідають законодавчим нормативам і вимогам у галузі охорони праці;
- відсутність адекватної компенсації працівникам, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, та за роботу зі шкідливими умовами праці.

5. Практична реалізація принципів соціального забезпечення, визначених у Конвенціях та Рекомендаціях МОП, Європейській соціальній хартії, Європейській конвенції про соціальну та медичну допомогу, Європейському Кодексі соціального забезпечення, Європейській конвенції про соціальне забезпечення та вироблення ефективних механізмів захисту заробітної плати найманих працівників шляхом³:

³Див. Конвенція МОП № 95 про захист заробітної плати [Електронний ресурс] / Законодавча база Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_146

- посилення відповідальності роботодавців за застосування систем штрафів і незаконних відрахувань з заробітної плати найманих працівників;
- застосування спрощеної процедури розгляду у судовому порядку позовів працівників, які отримують заробітну плату, нижчу за мінімальну (у разі відсутності трудового договору) або нижчу за визначену трудовим договором;
- встановлення посиленої економічної відповідальності роботодавців за затримання виплати заробітної плати на термін, що збільшує ймовірність обтяжливої боргової залежності для найманих працівників (більше трьох місяців);
- розробки і впровадження дієвого механізму швидкого погашення заборгованості із виплати заробітної плати працівникам, зайнятим на підприємстві, що проходить процедуру банкрутства або ліквідації, як привілейованим кредиторам.

б. Прискорення реформування системи соціальних стандартів та гарантій та приведення її до стандартів, які визначені в Конвенціях МОП, Європейській соціальній хартії, Європейському Кодексі соціального забезпечення, що передбачає, зокрема:

- удосконалення методології визначення прожиткового мінімуму та приведення його у відповідність до сучасних стандартів визначення таких показників згідно з міжнародною практикою. Враховуючи високу регіональну диференціацію доходів населення в Україні, що унеможлиблює застосування єдиних національних соціальних стандартів та гарантій, вважається за доцільне при визначенні базового соціального стандарту застосування диференційованого за територіальними ознаками підходу;
- створення системи соціальних стандартів, що виконують функцію механізму соціального розвитку шляхом надання загальнодоступних безкоштовних соціальних послуг населенню в галузях освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту. При цьому, в умовах децентралізації, місцевим органам влади має бути надана можливість встановлювати розширені соціальні стандарти (для дії на підлеглий території), керуючись більшою за середню по країні бюджетною та інфраструктурною забезпеченістю регіону;
- удосконалення механізму визначення мінімальної заробітної плати шляхом запровадження її галузевої та секторальної диференціації.

Успішна перебудова суспільних відносин передбачає, що процес модернізації суспільства не є певною самоціллю, а натомість має на меті забезпечення тривалої соціальної стабільності шляхом послаблення напруженості в сферах матеріального забезпечення, зайнятості населення, поліпшення медико-демографічної ситуації та покращення умов життя. Останнє не вбачається можливим без кардинальних змін у підходах до перерозподілу суспільних ресурсів, проведення активної політики на ринку праці, спрямованої на збільшення життєвого потенціалу населення соціально-демографічної політики та безперервне підвищення якості життя.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. Статистична інформація – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Заголовок з екрану
2. Конституція України / Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Офіц. текст із змін. станом на 11 груд. 2007 р.: [Електронний ресурс] / Законодавча база Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. Загальна декларація прав людини. Прийнята и проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральною Асамблеєю від 10 грудня 1948 року. : [Електронний ресурс] / Законодавча база Верховної Ради України. – Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Прийнято Генеральною Асамблеєю ООН від 16 грудня 1966 року. : [Електронний ресурс] / Законодавча база Верховної Ради України. – Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
5. Гвелесіані А. Вплив соціально-економічного розвитку диференціації доходів населення України / А. Гвелесіані, І. Литвин // Економіка України. – 2010. – №1. – С. 82 – 89.
6. Боев В.М. Гигиеническая оценка формирования суммарного риска популяционному здоров'ю на урбанизованных территориях / В.М. Боев, В.И. Дунаев, Р.М.Шагеев // Гиг.и сан. – 2007. – N 5. – С. 12 – 42.
7. Закон України «Про засади державної регіональної політики» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст. 90
8. Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6 серпня 2014 р. № 385
9. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст. 2021.